

ФЕНОМЕН ІВАНА ХАРИТОНЕНКА

Харитоненки – одна з найяскравіших українських династій підприємців XIX – початку XX століття. Для нашого ж міста зокрема вона стала опорою в економічному й культурному розвитку, завдяки їй Суми почасти відродили своє значення у Слобожанщині.

Корені цієї династії сягають XVIII століття, перший відомий дослідник з Харитоненків – Омелян, козацький син, що жив у слободі Нижня Сироватка під Сумами. За існуючими переказами, Омелян із сином Герасимом (народився десь наприкінці 80-их рр. XVIII ст.) займалися чумакуванням, возили сіль із Криму, Кавказу, Дону. До тридцяти років Герасим лишався неодруженим. Якось, під час перебування в Криму, на Вахчисарайському ринку, Герасим із товаришем, Грицьком Придком, знайшли (а, може, й поцупили) гаманець мурзи із золотими монетами. По дорозі у Слобожанщину на чумаків напали татари, забрали Грицька в полон, Герасим та ще кілька його товаришів рятувалися. Гаманець, туго набитий золотом, залишився Герасимові. Незабаром він висватав дівку – дочку шинкаря, молоде подружжя побудувало в Нижній Сироватці, по полтавському шляху, нову хату, хлів, крамницю, купили й землі. Працювали на совість і заздристь сусідам, багатіли, здобували повагу. У 20-і роки XIX ст. односельці обрали «козацького сина» (цитуюмо за документом) Г. Харитоненка волосним

Наталією Ліщинською. 5 січня 1853 року в подружжя народився син Павло – єдиний у майбутнього «цукрового короля».

Харитоненко-цукровик почав з того, що в Харківській та сусідських губерніях закупував цукор для петербурзького купця Єлісєва і вивчав стан галузі. Після реформи 1861 року, коли поміщицькі цукрозаводи занепали, галузь вимагала енергійних, підприємливих людей. Харитоненко це швидко збагнув, як і те, що саме тут і є його «золота жила». Іван Герасимович бере в оренду два цукрозаводи – в поміщика Зборомирського (село Старе) та поміщика Кондратьєва – село Улянівка, нині Білопільського району.

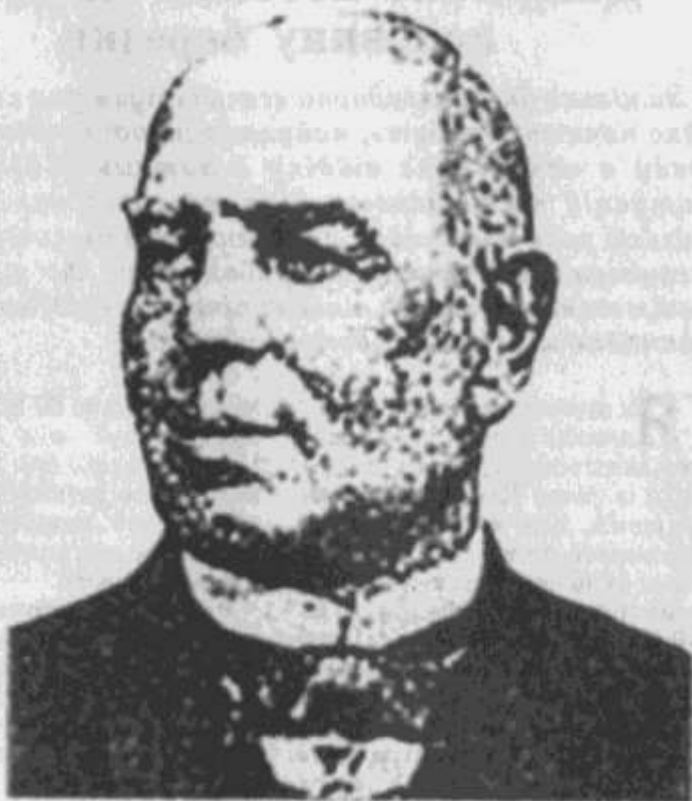
Через кілька років Іван Харитоненко вже став власником Улянівського і Куянівського цукрозаводів у Сумському повіті, а 1864 року зрів найпотужніший на Лівобережній Україні Павлівський рафінадний завод, назвавши його на честь сина Павла – на Луці, яка згодом увійшла до території Сум.

Якщо на 1870 рік у Слобідській Україні див 21 цукрозавод, то в 1872-1880 роках виникли ще три – потужні підприємства,

по-третє, звичайно ж, природжений розум.

Харитоненко закінчив лише початкову сільську школу, але постійно займався самоосвітою. Був не лише в курсі усіх агрономічних і технічних новинок своєї галузі, але й знавцем культури, мистецтва. До похилого віку зберігав на диво ясний, чіткий розум. Наприклад; у 56 років йому треба було вивчити французьку мову, він сумлінно засів за навчання, й незабаром не лише вільно читав, а й говорив нею. Чи варто говорити, що Іван Герасимович ніколи не соромився мови материнської. Як потім напишуть у некролозі – «не забував свого походження».

Ще не так давно людей позаминулого століття, подібних до І. Харитоненка, називали експлуататорами, п'явками і визискувачами трудового народу. Заісно, не сам особисто трудився заводчик на своїх цукроварнях і з роботи своїх заводів прагнув максимальних доходів. Та всі біографи Івана Герасимовича підкреслювали стриманий спосіб його життя, скромність у побуті. Доходи ж він пускав в оборот і, до речі, саме великою мірою завдяки Харитоненку Україна не лише мала вдосталь власного цукру, а й експортувала його в Німеччину, Австро-Угорщину, Іран тощо.

Сумах. Й цілком заслужено в 1872 році І. Харитоненка удостоїли звання «Потомственный Почесний Громадянин м. Сум».

Іван Герасимович був патріотом свого народу. Наведемо факт, маловідомий не лише читачам, а й дослідникам. 1882 року з посади єпископа Дмитрівського, першого вікарія Московського, на Харківську кафедру прибув єпископ Амвросій. Відразу ж владу запросило в гості сумське дворянство. Звичайно ж, преосвящений Амвросій не міг не зустрітися з прихожанином Троїцької

Сім'я повнілася не лише достатком, а й дітьми. Первістка Герасима та Варвари (народився 1813р.) назвали Іваном, та він прожив усього лише чотири роки. У 1814-ому народився Матвій, в 1818-ому Дем'ян, ще через два роки Левко. 25 вересня 1822 року на світ з'явився ще один хлопчик, і його назвали Іваном, на честь першої померлої дитини. У сім'ї були й три доньки: Ганна (1824р.), Домна (1812р.) і Марія (1829р.), у всіх дітей Герасима та Варвари хрещеними батьками були односельці – Іван Клименко та дружина протоієрея місцевої церкви Пелагея Томашевська.

Івана змалечку привчили до тяжкої сільської праці. Підрісши, пішов до нижньосироватської парафіяльної школи, де хлопця навчали дячок Калюжний та його помічник (співав на крилосі) Данило Буряк. Водночас хлопець допомагає матері торгувати в крамниці і виявляє неабиякі ділові здібності. Отож батько (з 1849 року він купець 3-ї гільдії міста Сум) віддав його на навчання до Курська, до купця Худокормова, який тримав бакалійну крамницю. Дещо пізніше Іван опановував купецьке ремесло і в торговця мануфактурними товарами Гладкова. Конторщиком роз'їжджав ярмарками України, набирався вражень, досвіду, знань. Й лише в 1850-му вирішив осісти в рідних місцях, купив невеликий будинок на вулиці Воскресенській у Сумах.

Тут, в рідному місті, зближується із купцем Дмитром Сухановим, об'єднавши статки, відкривають бакалійну крамницю. Початковий капітал компаньйонів складав 10 тисяч карбованців. Та завдяки умілим операціям уже через кілька років їхні торгові обороти сягнули сотень тисяч. Компаньйони по-джентльменськи розділилися: Суханов залишився бакалійником, Харитоненко ж вирішив зайнятися цукром.

На той час стабілізувалося й сімейне життя молодого підприємця. Перша дружина – донька купця І. Скубенка – померла через кілька місяців після шлюбу; отримавши у квітні 1852 року свідоцтво про її смерть (видано Воскресенською церквою) він одружується вдруге, теж із купецькою дочкою –

Вогодухівському повіті (1872р.), Красноярузьке (Грайворонський повіт, 1873р.) і Миколаївське (1880р.) Сумського повіту, нині селище Жовтнєве Білопільського району. На 1887 рік Іван Герасимович володів шістьма цукровими заводами.

1872 року І. Харитоненку придбав землі в Пархомівці (Вогодухівський район) і спорудив там цукровий завод. На нього пішли охоче працювати місцеві безземельні селяни, які до того змушені були їздити на заробітки в Чупахівку або в Лебединський повіт; невдовзі тут працювало більше 300 чоловік. При заводі діяла крамниця з товарами першої необхідності, робітникам видавали спеціальні талони, і вони в рахунок зарплати здійснювали покупки. Тут же, в Пархомівці, І. Харитоненко відкриває одну з перших на Слобожанщині метеостанцію. 1884 року Іван Герасимович викуповує землі та орендований ним завод у Мерефії, засновує тут економію, називає її «Оленівська» – на честь старшої онуки Оленки. У тому ж році на березі річки Мерчик, серед правічної діброви, закладає парк з рідкісних дерев. Тут виростає масток, з'являється великий манеж, оранжерея, каскад господарських будівель. Цю розкішну садибу Іван Герасимович називає «Наталівкою» – іменем молодшої онуки. Харитоненко розпорядився, щоб «Наталівкою» опікувався його син Павло.

На кінець 1880-их Харитоненко вже володіє майже 60 тис. десятин землі й семи цукро заводами. Засновує фірму «Торговий дім І. Г. Харитоненка з сином». Головна контора фірми знаходилася в Сумах, на Троїцькій вулиці (донедавна в приміщеннях контори розташовувалася районна лікарня). Поряд стояв будинок, в якому проживала родина Харитоненків.

Що ж дозволило селянському синові стати мільйонером, одним з найбагатших людей імперії? Це, по-перше, неабиякий комерційний і організаторський талант. По-друге, професійна честь підприємця: свого слова, даного компаньйону, Харитоненко ніколи не порушував, і це добре знали ті, хто укладав з ним договори – імідж «людини слова» не раз допомагав Іванові Герасимовичу в ризикованих комерційних операціях. І,

нівідступником, живучи у своїй малій батьківщині, намагався зробити рідний край кращим. Переважно завдяки саме йому Суми перевершили ще в 50-і роки XIX століття значно розвинутіші Конотоп, Охтирку, Ромни. Іван Герасимович вклав багато коштів у розвиток міста, краю.

Так, у 1886 році вирішили перевести з Охтирки в Суми духовне училище, засноване ще в 1819 році, Харитоненко взяв діяльну участь у цьому заході. Якщо міська дума виділила на будівництво приміщення училища 6 тисяч карбованців, то він пожертвував на цю справу 15 тисяч. Як наслідок, трьохповерхова будівля, розташована обіч залізниці, стала красою міста. За свій кошт Іван Герасимович побудував й утримував у Сумах реальне училище (тепер у його приміщенні школа №4); при училищі звели храм. Між іншим, з 1891 до 1895 року в цьому училищі, після закінчення Київської духовної академії працював законоучителем Петро Фомін. Харитоненки, батько і син, за свідченням самого Петра Георгійовича, стали йому прикладом служіння своєму краю, своєму народові. Пізніше Фомін став протоієрєм Харківської єпархії. А коли після Жовтневого перевороту (1917р.) створилася Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) з власним синодом, одним з найактивніших поборників цієї церкви став П. Фомін, його обирають секретарем синоду. Виступаючи на третьому з'їзді УАПЦ (1928р.), Петро Георгійович закінчив виступ такими словами: «Сам українець за походженням і вихованням, від юності вивчавши і працюючи над рідною історією, залишаюся вірним сином свого великого і багатостраждального народу». У 1938 році Фоміна, розстріляли, як українського патріота.

Саме завдяки Івану Герасимовичу здійснено капітальний ремонт і врятовано в Сумах Спасо-Преображенський храм (нині кафедральний собор), старе приміщення якого звели ще на кошти першого сумського полковника Герасима Кондратьєва.

Саме Іван Герасимович став ініціатором і спонсором Кадетського училища в

Росії Росій підприємцем Харитоненком. Іван Герасимович запросив владку до себе на обід. У розмові Харитоненко, як твердить журнал «Вера и Разум» (№14 за 1902р., стор.96), відверто висловив свій погляд на національне питання, прямо сказавши, що великороси й українці (малороси) то два різні народи. Така відвертість була нечуваною, комусь іншому це б коштувало, принаймні свободи. Але ж мільйонер-цукрозаводчик... Амвросій обійшовся лише суворою нотацією, сказавши, що існує лише один, єдиний російський народ.

Саме ось за таку безкомпромісну позицію в одному з некрологів, опублікованому в Харкові, Івана Харитоненка називали «известным украинским деятелем» (Іван Герасимович Харитоненко, Харьков, типографія «Южного края», 1894р., стор.2). Між іншим, це визначення теж прозвучало досить сміливо: слова «Україна», «український» в той час цензура нещадно викреслювала...

Помер Іван Герасимович 30 листопада 1891 року на 70-ому році життя у званні дійсного статського радника. На похорони (відбувалися 1-2 грудня) прибула маса народу з навколишніх сіл, з Харкова і Києва – прийшло понад 15 тисяч чоловік. На вустах у всіх був вислів із заповіту Харитоненка синові, невістці й онукам: любіть одне одного і місто Суми так, як любив я.

1899 року сумчани, на зібрані громадою кошти, спорудили Івану Харитоненку пам'ятник (проект О. Опекушина, скульптор А. Круазі). У 1918 році більшовики знесли скульптуру «експлуататора», переплавили її на заводі ім. Фрунзе, а на високомистецький п'єдестал поставили недолугу фігуру «вождя всіх народів». Та її величність Історія поставила все на свої місця. Вже при Незалежній Україні, в 1996 році, відроджений пам'ятник (скульптор Анатолій Івченко) Івану Харитоненку зайняв своє місце під звуки дзвонів Спасо-Преображенського собору. Україні остаточно повернули люблячого сина, Сумам – видатного земляка – благодійника Івана Харитоненка.

*Григорій ХВОСТЕНКО,
краснавець*